

ПРИЛОЗИ

ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, ИСТОРИЈУ И ФОЛКЛОР

*Non sunt contemnenda quasi
parva sine quibus magna constare
non possunt.*

S. Hieronymus

ОСНИВАЧ
ПАВЛЕ ПОПОВИЋ

УРЕДНИШТВО
ЗЛАТА БОЈОВИЋ, СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ, GIORGIO ZIFFER,
MILICA JAKÓBIĆ-SEMKOWOJA, ТОМИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ,
ЈОВАНКА КАЛИЋ-МИЈУШКОВИЋ, НАДА МИЛОШЕВИЋ-ЂОРЂЕВИЋ,
ДРАГАНА МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, JOHANNES REINHART, ЂОРЂЕ ТРИФУНОВИЋ

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК
ЗЛАТА БОЈОВИЋ

КЊИГА СЕДАМДЕСЕТ ШЕСТА
2010

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД
2010

О НАЗИВИМА ЗА ЗАНИМАЊА, ЗВАЊА И ЗАНАТЕ НА ЕПИТАФИМА СРПСКОГ СЕНТАНДРЕЈСКОГ ГРОБЉА

У оквиру међуакадемијског пројекта *Културни идентитет српске националне мањине у Мађарској* обављена су филолошка истраживања која су подразумевала пописивање, рашчитавање и дешифровање натписа на епитафима српског сентандрејског градског гробља. Српско сентандрејско гробље представља својеврстан документ о вековном животу српског грађанског сталеза, његовој култури, као и о судбини њихових наследника. Назив је добило према Саборној цркви (Стефановић 1987: 311). Срби су имали посебна православна гробља где су сахрањивали своје мртве. Међутим, споменици на сентандрејском градском гробљу сведоче и о сахрањивању припадника других православних народа, Цинцара, Бугара, Украјинаца и других.

Према прикупљеним коначним подацима оно садржи 425 надгробних споменика, од којих највећи број припада периоду од прве половине XVIII века до средине XX века. Током XVIII и XIX века нема трагова етничке, културне или језичке асимилације, они се уочавају тек у споменицима из XX века. Надгробни натписи сентандрејских споменика обилују подацима и грађом драгоценом за етнографска, историјска, културолошка, али и друга истраживања у оквиру друштвених наука.

Година Велике сеобе Срба, 1690, из ратовима опустелих и разорених крајева (Косова и Метохије, Егејске Македоније, Пожаревца, Ћипровца и др.) када се збег са моштима светог кнеза Лазара зауставио на готово пустој сентандрејској обали представља почетак новије историје српске Сентандреје. Тиме је она и симболично обележена као најважније место насељавања Срба, чиме је и остала да постоји као важна карика између садашњости и прошлости српског народа. Остале српске насеобине (села Помаз, Калаз и Чобанац) чиниле су својеврсно етничко залеђе овој варошици са већинским српским становништвом. Сентандреја је врло брзо унапредовала и постала варошица са економски и културно ојачаним становништвом и јаким европским утицајем већ средином XVIII века. Углавном су процветали занатство и трговина, о чему сведочи и податак да су само осам година после сеобе сентандрејски трговци добили царску привилегију, тако да од тада датује и званични назив њихове организације

Српско привилеговано сентандрејско трговачко друштво (Давидов 2005: 14–15). Такође и друге угарске варошице и вароши у којима су живели Срби са Мађарима, понегде и са Немцима, укључиле су се у општи тадашњи економски процват (Давидов 2005: 50).

Овим радом ћемо покушати да укажемо на неке називе за занимања, занате, световна звања и свештеничке чиновне који су регистровани на епитафима српског сентандрејског гробља.

Према попису становништва Сентандреје из 1696. године у њој је живело око 6000 Срба, тако да су, рачунајући две одрасле генерације у једној породици, пописане 1453 породице. Тим пописом регистроване су 144 занатлије, док је већ 1728. године тај број пао на 49, углавном због расељавања током те три деценије¹. Међу тим занатлијама најбројнији су били они који су израђивали производе од коже и текстила. С обзиром на то да се најстарији епитафи нису сачували, ни у целини ни са датираним подацима и натписима, на оним очуваним споменицима из XVIII века забележена су два назива за занате: *абација* и *капамаџија* (1722. и 1749. година). Уједно, ова два споменика спадају међу најстарије епитафе сентандрејског гробља. На њима уз лично име стоји и *капамаџија*, односно *абација*, што може указивати на почетак формирања презимена код досељених Срба: „до 1720–1730-их сасвим је мали број породица у српском народу имао презиме. Син ствара презиме по очевом имену, а његов син по његову итд. Дакле, утврдити континуитет је готово немогуће. Аустријска администрација је, опет, ради лакшег званичења, форсирала употребу презимена и код Срба, и Срби су имали да се одлуче за презиме. Презиме се могло направити од очева имена, или занимања, или надимка“ (Поповић Д. у Ракић 2006: 128). У РСАНУ као застарела означена је само лексема *капамаџија* (*занатлија који прави покриваче, ћебад, јоргане и сл.*), док лексема *абација* (*занатлија који израђује одећу од грубог сукна*) нема квалификатор заст. Једнотомни речник српскога језика, објављен 2007. године², очекивано не бележи ове лексеме, јер су обе застареле са становишта савременог српског језика. У вези са графијом надгробних натписа на српском језику треба напоменути да је она доследно ћириличка, али да су графијска решења и лексика разнолики, условљени пре свега припадношћу одређеном временском периоду, књижевним и језичким приликама, друштвеним статусом и сл. факторима. Међу најстаријим споменицима потврђено је постојање натписа и на српскословенском језику (1727. год.). Натписи споменика из XVIII века очекивано су писани црквенословенском графијом с рускословенским језичким елементима, који су се задржали и на споменицима из прве по-

¹ Више о овоме в. Бикар 2003, 112. Расељавања су се наставила и током наредних векова, посебно у периоду Првог и Другог светског рата (Давидов 1996: 87).

² РСЈ.

ловине XIX века, па у мањем броју и на оним писаним реформисаном, грађанском ћирилицом. Назнаке прихватања Вукове реформе, уз трагове предвуковске азбуке, налазимо на натписима од половине XIX века, мада су и у онима с краја тог века потврђени неки елементи нерепформисане ћирилице. Са аспекта филолошко-културолошких истраживања било би интересантно проучити спрегу типа писма и графије с периодом настанка, као и црквенословенског или грађанског типа писма с пореклом и статусом покојника.

На сентандрејским натписима потврђени су следећи називи за занимања: *адвокат, бележник, биров, доктор, јурат, купец, медицинар, правник, професор, професорица, рибар, свештеник (отац³), словослов, трговац, учитељ, учитељка, физикус, хирург⁴*. Већи број наведених занимања и данас је актуелан. У оквиру ове групе лексема издваја се као интересантна лексема *купец*, пореклом из руског језика, која представља синоним речи *трговац*. У РСАНУ ова лексема обележена је квалификативом *неодом*. (неодомаћен), али би уз њу требало да стоји и квалификатор *заст.* (застарело). Такође, лексема *бележник* потврђена је на епитафима више пута од средине XIX века до почетка XX века. РСЈ ову лексему квалификује као историзам са значењем „службеник који је водио административне послове (обично у општини)“. Наша грађа бележи и следеће синтагме са лексемом *бележник* које указују на различите функције бележника у тадашњој државној, али и клерикалној администрацији: *сентандрејски велики бележник* и *конзисторијални бележник*. Лексема *бирова* потврђена је на споменику с почетка XIX века. Ову лексему региструје РСАНУ и њено значење *председник градске општине и њеног суда* означава као застарело. Осврнућемо се и на лексему *јурат*, забележену на једном споменику из прве половине XIX века. Увршћена је у РСАНУ са значењем *правник, јурист; судски службеник (пристав или писар)*, што је означено као застарело. Нарочито је занимљива лексема *словослов* која није забележена у постојећим речницима. У нашој грађи она се јавља у синтагми *варошке општине словослов* на споменику из прве половине XIX века. Тачно значење ове лексеме без консултовања речника и одговарајуће историјске литературе није лако утврдити, али нам контекст омогућава да закључимо да је у питању административни службеник вишег ранга који је био задужен за састављање указа, уговора⁵. Са становишта савременог српског језика лексему *словослов* свакако

³ Ова лексема јавља се као ознака за свештено, духовно лице уз назив чина.

⁴ Овом списку бисмо можда условно могли придружити и лексему *поседник* у значењу власника великих материјалних (обично пољопривредних) добара, која доносе приходе.

⁵ Реч је о службенику тадашње администрације који је познавао бирократску језичку форму и према налогу председника градске општине састављао указе и уговоре. При разрешењу њерсте посла коју је обављао овај службеник помогле су нам сугестије академика Динка Давидова.

можемо оквалификовати као застарелу. Лексема *физикус* потврђена је на споменику из друге половине XIX века у синтагми *главни физикус града Будимпеште*. *Физикус* је означавао лекара одређеног подручја, градског државног лекара. Јасно је да се и ова лексема може сматрати застарелом са становишта савременог српског језика, што потврђује и квалификатив уз ову одредницу у РСЈ. Такође из медицинске терминологије треба споменути и лексему *хирург*, која је потврђена на прелазу из XVIII у XIX век у синтагми *месни хирург*. Напомињемо да је већ у годинама након Велике сеобе у попису становиштва Сентандреје међу српским живљем забележен и један хирург (Бикар 2003: 112).

Следећа група лексема односи се на различита звања, односно функције: *градоначелник, намесник, начелник, потпредседник, председник, саветник, сенатор, старешина, судија, управитељ*. У овој групи лексема посебно је занимљива лексема *конзилијарица*, идентификована на споменику из периода прве половине XIX века. Према дефиницији датој у РСАНУ *конзилијарица* може означавати супругу конзилијара (*саветник, саветодавац уопште; већник*) или жену која је обављала дужност конзилијара, односно саветника или већника. Иако на споменику није наведено име или презиме супруга, с обзиром на временски период из којег потиче овај епитаф, можемо закључити да је у питању супруга саветника или члана неког већа. Назив *старешина* забележен је у синтагми *старешина сентандрејски* на једном од старијих споменика из нашег корпуса. У РЈАЗУ под одредницом *старешина* налазимо њене синониме: *начелник, настојник управитељ*. Такође, овој групи могли бисмо придружити и два назива (забележена на епитафима писаним црквенословенском графијом и с елементима рускословенског језика), који означавају одређене функције у тадашњој сентандрејској управи: *сочлен* и *член* у синтагмама „избранаго обшчества сентандрејскога сочлен“ и „бивши избранаго сентандрејскога обшчества член“.

У следећу групу сврстани су називи чиновна који могу бити црквени (*викар, игуман, јереј, парох, протојереј-ставрофор, епископски прото-синђел*) или војни (*ађутант, генерал, капетан, поткапетан, сатник*).

Издвојили бисмо и лексеме које означавају статус одређене личности (*гимназиста, господар, грађанин, поседник, ученик*). *Господар* и *грађанин* указују на нечији статус у тадашњој друштвеној хијерархији. Лексема *господар* потврђена је на најстаријим споменицима писаним црквенословенском графијом, а који датирају с краја XVIII века и прве деценије XIX века.

У нашој грађи забележене су и две лексеме које појединце идентификују према њиховом опредељењу за одређени уметнички позив: *књижевник, песникиња*.

Лексеме разматране у овом раду, а забележене на сентандрејском гробљу, показују тематску разуђеност занимања којима су се бавили Срби у Сентандреји од Велике сеобе. У раду је указано на бројне лексеме које именују различита занимања, звања и функције, занате, чинове, од којих се већина њих могу оквалификовати као застареле лексеме са становишта савременог српског језика. Знатан број назива за занимања који се односи на школоване појединце, као и оне укључене у државну, војну и црквену администрацију потврђују формирање привилигованог, грађанског сталежа у XVIII и XIX веку. Разматрана грађа отвара многа питања и представља основу за различита мултидисциплинарна истраживања.

Наташа Вуловић
Марија Ђинђић
Данијела Радоњић

БИБЛИОГРАФИЈА

- Бикар 2003: Федора Бикар, *Сентандреја у огледалу прошлости*, Федора Бикар – Српска самоуправа у Будимпешти, Нови Сад.
- Вуловић, Ђинђић, Јовановић, Радоњић 2009: Вуловић Наташа, Марија Ђинђић, Владан Јовановић, Данијела Радоњић, *Филолошка истраживања на српском градском сентандрејском гробљу*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор LXXIV, свеска 1–4, Београд, 309–314.
- Давидов 1996: *Верски и културни живот Срба у Мађарској*, Српске народне новине, Алманах, Будимпешта, 84–88.
- Давидов 2005: Динко Давидов, *Сентандрејске српске православне цркве*, Сентандреја: Музеј Српске православне епархије будимске.
- Јовановић 2009: Владан Јовановић, *О неким културолошким аспектима лингвистичких истраживања старих сентандрејских надгробних натписа*, Језик, књижевност, идентитет, Зборник радова, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 153–158.
- Ракић 2006: Радомир Д. Ракић, *Срби и српске породице у Будиму, некад...*, Етнографија Срба у Мађарској 5, Зборник радова, Мађарско етнографско друштво у Будимпешти.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb, 1881–1975.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–18, САНУ – Институт за српски језик, Београд, 1959–2010.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Сентандрејски епитафи (интервју дали Н. Вуловић, М. Ђинђић и В. Јовановић), *Епархија будимска*, 16/2008, Сентандреја–Будимпешта.
- Софрић 2005: Павле Софрић, *Моменти из прошлости и садашњости вароши Сентандреје; Моје ђачке успомене; Празновање Бадњег вечера и Божића у Сентандреји*, Панчево: Историјски архив.

Стевовић 2008: Иван Стевовић, *Траг векова*, Срби у Сентандреји, Петроварадин.

Стефановић 1987: Димитрије Е. Стефановић, *Епитафи у српским црквама и портама у Сентандреји*, Сентандрејски зборник, I, 309–328.